

BEGRAAFPLAATSEN IN EUROPA

THEMA 18: BOVEN HET MAAIVELD

DEMOGRAFISCHE STRUCTUUR

Wat er boven het maaiveld op een begraafplaats te zien is hangt sterk af van wat je wilt onderzoeken en op wat voor begraafplaats. Je loopt een begraafplaats op en kijkt: wat zegt het uiterlijk daarvan over de demografische structuur (bevolkingsbeschrijving): dat is het uitgangspunt van dit thema.

Dan zul je ontdekken, dat het 'lezen' van een begraafplaats niet eenvoudig is. Je moet rekening houden met

Urk - kerkhof aan zee

en iets weten over de geschiedenis en ontwikkeling van begraafplaatsen, over religieuze denominaties, hun verschillen en hun grafrituelen, over de wet op de lijkbezorging en begraafplaatsverordeningen, over secularisatie, democratisering, individualisering en globalisering van de maatschappij. Vanwege de vormgeving moet je ook iets weten over kunst, cultuur en alle trends die daarmee samenhangen.

TIEN VOORBEELDEN VAN BEGRAAFPLAATSEN

Uit tien voorbeelden zal blijken dat aan de sociale stratificatie in een gemeenschap geen eind komt na de dood.

De begraafplaats vormt een spiegel van het werkelijke le-

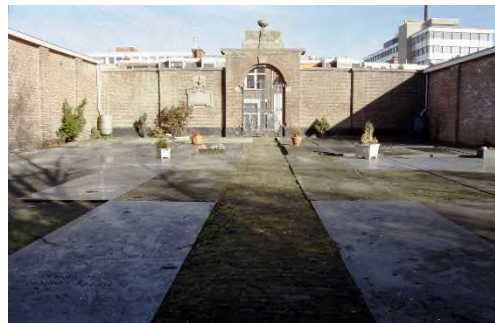
ven. En het standenverschil weerspiegelt zich in het ontwerp van de begraafplaats en in de aard, de omvang en de artistieke uitwerking van de grafmonumenten.

VOORBEELD 1: NA DE FUNERAIRE REVOLUTIE

Op de grens van de 18^e naar de 19^e eeuw vond er een funeraire revolutie plaats. Het begraven in kerken en in steden werd verboden en voortaan moesten begraafplaatsen buiten de stad worden aangelegd. In Nederland werd die wet van kracht in 1829. Daarna veranderde het aanzijn van begraafplaatsen wezenlijk en begon de geschiedenis van onze huidige begraafplaatsen.

Als een eerste poging van een buitenbegraafplaats in Nederland werd al in 1779 op particulier initiatief begraafplaats 'Ter Navolging' aangelegd in Sche-

veningen. Bij gebrek aan voorbeelden werd het interieur van een kerkgebouw geïmiteerd met een vloer van aaneengesloten zerken, maar dan in de buitenlucht. Het geheel werd ommuurd en werd zo een kerk zonder dak.

Scheveningen: kerk zonder dak

In 1804 opende in Parijs Père Lachaise zijn poorten en werd het archetypen van de moderne begraafplaats: een dodentuin met naar bepaalde sociale klassen ingedeelde gescheiden velden. Met individuele grafmonumenten voor de welgestelde families en gemeenschapsgraven of massagraven voor de armen.

VOORBEELD 2: EEN KATHOLIEKE BEGRAAFPLAATS

Je loopt een begraafplaats op, je ziet graven met kruisvormige graftekens of kruisen op de grafstenen, de begraafplaats is in de vorm van een kruis aangelegd en er staat centraal een Calvarieberg: het zijn symbolen en rituelen die een katholieke begraafplaats kenmerken. Christus heeft de mens verlost door het kruis, waardoor het kruis het symbool werd voor het eeuwig leven. Rondom de Calvarieberg liggen in volgorde van belangrijkheid

geestelijken, rijken, middenstand en lagere standen. Hoe verder van het centrum, hoe armer. Zo was het vroeger ook in de kerk en op het kerkhof. De Calvarieberg vervangt het altaar, in de buurt waarvan men vroeger begraven wilde worden 'ad sanctos', in de buurt van heiligen wiens relieken in het altaar geplaatst waren. Hoe dichter bij het altaar, hoe sterker de voorspraak van heilige om in de hemel te komen.

Bakel: katholiek

VOORBEELD 3: EEN LUTHERS PROTESTANTSE BEGRAAFPLAATS

Luthers protestantse ofwel Evangelische begraafplaatsen vind je vooral in Duitsland.

Na en vanwege de afschaffing van de relikwieënverering tijdens de Reformatie vond er een decentralisatie plaats op de begraafplaats. Omdat de band tussen grafplaats en relieken niet meer nodig was, ontstond er een nieuwe structuur, waarin de sociaal hoogstaande grafplaatsen aan de periferie, langs de muur, werden aangelegd. De eenvoudige graven kwamen op

Halle (Saale): campo santo

het binnenterrein en kregen geen grafteken.

Een bijzondere vorm van de protestantse begraafplaats werd de campo santo, aangelegd in de vorm van een kruisgang. De welgestelden lieten zich in grafkelders in arcadegalerijen rondom bijzetten en de armen werden op het middenveld begraven in zandgraven. Een mooi voorbeeld is de Stadtgottesacker in Halle. Later werd dit campo santo-idee ook weer door katholieken overgenomen.

VOORBEELD 4: EEN CALVINISTISCH PROTESTANTSE BEGRAAFPLAATS

In Nederland zijn praktisch alle protestantse groeperingen van calvinistische origine.

Calvijn benadrukte nog sterker dan Luther de predestinatie van de ziel. De mens wikt, maar God beschikt. God heeft reeds lang zijn oordeel geveld. De begraafplaats is enkel een wachtplaats voor het Laatste Oordeel.

Marken: calvinistisch

Daarom is een protestantse begraafplaats over het algemeen sober, zo niet somber. Je treft er soms alleen paaltjes met een nummer aan, want God kent toch je naam.

Waar bij katholieken het kruis centraal staat, staat bij protestanten de bijbel centraal. Dat uit zich vooral door Bijbelteksten op de grafsteen.

VOORBEELD 5: EEN JOODSE BEGRAAFPLAATS

Joodse begraafplaatsen kennen de eeuwige graf-rust en mogen daardoor nooit geruimd of verstoord worden.

Interessant is te zien hoe je de assimilatie van deze groep kunt volgen. Dat kan door naar de taal van het schrift op de grafsteen te kijken: alleen Hebreeuws, Hebreeuws en de landstaal, alleen de landstaal. Maar het is vooral het graftype, waarin zich de assimilatie uit. De eenvoudige matseva, de gebruikelijke stèle

Praag: joodse assimilatie

op het graf van de Azkenazische jood groeide uit tot een monument. Azkenazische joden waren afkomstig uit Oost-Europa.

Sefardische joden kwamen van het Iberisch schiereiland en hun grafteken is een liggende steen, een zerk. De Sefardische joden waren al rijke kooplieden. Vandaar dat hun grafzerken rijk versierd werden en zelfs werden voorzien van afbeeldingen.

VOORBEELD 6: EEN AFDELING ALGEMENE GRAVEN

In Nederland regelt de wet op de lijkbezorging begraven, begraafplaatsen en grafrechten. De wet stamt uit 1991, maar er komen steeds nieuwe wijzigingen.

Er zijn nu twee mogelijkheden als grafkeuze. Algemene graven, die ongeacht de persoon die er begraven ligt wettelijk na 10 jaar geruimd mogen worden. En graven met uitsluitend recht, waar 20 jaar grafrechten op rusten,

Den Haag: algemene graven

die telkens verlengd kunnen worden. De meeste begraafplaatsen hebben beide.

Daarnaast heeft elke begraafplaats zijn eigen begraafplaatsverordening, waarin de regels en voorschriften staan, die een begraafplaats hanteert. Zo kan men de vormgeving van het grafteken voorschrijven (bv. uniforme grafstenen) en wie er begraven mag worden.

VOORBEELD 7: EEN VLAAMSE BEGRAAFPLAATS

Een Vlaamse begraafplaats, waar men op basis van dezelfde Franse en Napoleontische wetten voor begraven en begraafplaatsen als in Nederland toch anders heeft gekozen.

In België koos men, evenals in Frankrijk voor *égalité*: alleen maar gemeentelijke begraafplaatsen zonder onderscheid des geloofs en levensovertuiging. In Nederland koos men voor *liberté*: iedere groep zijn eigen begraafplaats.

In België heeft men in 1831 het gelijkheidsbeginsel in de grond-

wet vastgelegd. En dat gold vanaf 1864 ook voor begraafplaatsen. Sinds 1971 is ook het eeuwigdurend grafrecht afgeschaft.

Op begraafplaats Schoonselhof in Antwerpen mogen de diverse groeperingen zoals katholieken, joden of moslims op aparte percelen bij elkaar worden begraven en er zijn speciale ereperken voor kunstenaars en notabelen. Elders in België wordt men op veel begraafplaatsen zonder onderscheid naast elkaar begraven.

Mechelen: Vlaams

VOORBEELD 8: EEN KERKAKKER

Het decreet van 1829 gold voor steden en dorpen met meer dan 1000 inwoners. Er bleven dus oude kerkhoven en begraafplaatsen bestaan.

In verschillende Brabantse dorpen komt de benaming 'Kerkakkers' of 'Kerkakkerstraat' voor. Het duidt op een verschijnsel uit de Middeleeuwen, waarin men nederzettingen met kerk en kerkhof stichtte op natuurlijke verhogingen in het landschap. Rond 1200 verhuisde

Heeze: kerkakker

de nederzetting naar lager gelegen gebieden. Kerken en kerkhoven bleven geïsoleerd achter in de akkers: kerkakkers.

Meestal verviel de katholieke kerk tijdens de protestantse Reformatie en werd uiteindelijk in de 19^e eeuw afgebroken, waarbij de fundamenten al of niet zichtbaar in de grond achterbleven; soms bleef alleen de toren over.

VOORBEELD 9: TUSSEN KUNST EN KITSCH

Op een begraafplaats speelt zich het hele programma 'Tussen kunst en kitsch' af. Vroeger wa-

ren het kunstenaars en architecten, die grafmonumenten en grafbeelden maakten voor de welgestelden. Na de Industriële Revolutie ontstonden de *nouveaux riches*, die hun sporen nalieten in poenerige en pompeuze grafmonumenten en mausolea.

Na de democratisering en de individualisering van de maatschappij ging de uitvaartbusiness floreren: McDeath. Steenhouwerbedrijven

zorgden voor de aankleding van de begraafplaats. Aanvankelijk waren het ambachtslieden,

die vakwerk leverden. Vanaf de 70er jaren van de vorige eeuw werden massaproducten geïmporteerd, die door liefhebbers van funeraire cultuur als 'golfjes' en 'glimmertjes' worden afgedaan. Nu keert de kunst weer terug, afhankelijk van wat de begraafplaatsverordening toestaat. Kitsch vind je vooral bij bepaalde bevolkingsgroepen.

Eindhoven: kitsch

VOORBEELD 10: GLOBALISERING (EUROPA)

Ook de globalisering doet zijn invloed gelden. Dat uit zich enerzijds in uniformiteit, waarbij je in heel Europa dezelfde verschijnselen ziet, de net genoemde 'glimmertjes' en 'golfjes'. Jammer, want het typische eigene in de funeraire cultuur van een land, een volk of een groep verdwijnt dan.

Eindhoven: globalisering

Anderzijds uit het zich in het overnemen van gebruiken van elders. Daarvoor is nodig de nationale karakteristieken te kennen, bv. de Franse 'geschenken', de Duitse 'bloembedden' of de Italiaanse 'lantaren', om slechts enkele voorbeelden te noemen.

EN NOG VEEL MEER...

En dan hebben we het nog niet gehad over allerlei andere zaken, die een begraafplaats een meerwaarde geven: genealogie, heraldiek, symboliek, steensoorten, flora en fauna, belettering. Het kan allemaal iets zeggen over de demografische structuur van de samenleving die er heeft begraven en begraaft.